

From 2018 the LNMA has been implementing a program titled In the lead-up to Vilnius' 700th anniversary. One of its components was the exhibition series The most important symbols in the history of Vilnius. Six exhibitions plan to be held before 2023. The most important goal of this program is to make January 25 an inseparable part of our historical consciousness, that is, to make Vilnius Day one that is commemorated and a natural, rather than a formal, celebration for its residents. To this aim, the single-exhibit

exhibition principle was chosen, with each exhibit having to reveal a certain phenomenon important to the city. Three exhibitions were organised in 2018–2020, with the featured exhibits testifying to important events in the city's history: the first mention of Vilnius in a historical source, the first image of Vilnius, and the first time the name of the city was written in Lithuanian. A preliminary outline of the city's birthday has started to form over the three years that Vilnius Day has been commemorated, taking it to the national level.

Ties Vilniaus jubiliejaus slenksčiu:

parodų ciklas „Vilniaus miesto
svarbiausieji istorijos ženklai“

Remigijus Černius

Paroda „Lietuvos valdovo žodis pasauliui:
atveriamė mūsų žemę ir valdas kiekvienam
geros valios žmogui“.

Vilniaus paveikslų galerija,
2018 m. sausio 25–kovo 20 d.

Paroda „Nostra Vilna:
pirmasis Vilniaus atvaizdas“

Vilniaus paveikslų galerija,
2019 m. sausio 25–kovo 31 d.

Paroda „Pirmą kartą lietuviškai: Vilniaus vardas
Mikalojaus Daukšos „Katekizme“

Vilniaus paveikslų galerija,
2020 m. sausio 24–sausio 31 d.

Kuratorius Remigijus Černius

PARODŲ CIKLO TIKSLAI IR SEMANTIKA

Nuo 2018 m. Lietuvos nacionalinis dailės muziejus pradėjo įgyvendinti programą „Pasitinkant Vilniaus 700 metų jubiliejų“. Viena iš programos sudedamųjų dalių yra parodų ciklas „Vilniaus miesto svarbiausieji istorijos ženklai“. 2018–2023 m. planuojama surengti šešias parodas. Šiomis parodomis siekiama kelių tikslų. Svarbiausias – sausio 25-ąją padaryti vilniečių, o kartu ir visos Lietuvos visuomenės, atmintina diena, neatsiejama istorinės savimonės dalimi, kitaip tariant, Vilniaus dieną paversti minėtiną dieną ir natūralia, jokių būdu ne formalia, miestiečių švente. Pagal nusistovėjusių ilgą amžę tradiciją, miesto įkūrimo data laikomas

ankstyviausias žinomas miesto paminėjimas istoriniuose šaltiniuose. Vilnius pirmą kartą paminėtas 1323 m. sausio 25 d. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiške Europos miestams. Nemažai vilniečių ir Lietuvos gyventojų apie šį Gedimino laišką žino, tačiau tikriausiai nedaugelis pasakytų, kokį mėnesį ir kurią dieną Vilnius buvo paminėtas valdovo laiškuose. Organizuojamų parodų atidarymo ir uždarymo datas lėmė miestui svarbus istorinis įvykis: kaip jau minėta, parodos atidarymo diena – sausio 25-oji, o parodos uždarymui pasirinkta kito labai svarbaus sostinei įvykio data – 1387 m. kovo 22 d. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos Vilniui suteikta magdeburgijos teisė. Ši teisė viduramžių Europoje reikė, kad miestas gauna autonominę savivaldą, į kurios jurisdikciją negali kištis net valdovas, o iki tol buvusi gyvenvietė tampa visateisiu miestu. Lietuvoje Vilnius buvo pirmasis Magdeburgo teisę gavęs miestas, todėl kovo 22 d. Vilniui ir vilniečiams taip pat labai svarbi ir įsimintina diena. Taip organizuojamų parodų trukmė įgavo aiškius chronologinius rėmus: nuo sausio 25-osios iki kovo 22-osios. Žinoma, dėl įvairių aplinkybių parodos veikimas keliomis dienomis, o gal net ir savaitėmis, gali įvairuoti.

Nesuklysim teigdami, kad valstybės sostinė iki 2018 m. buvo bene vienintelis iš nedaugelio Lietuvos miestų, neturėjusių savo gimtadienio, tiksliau, turėjo, bet jo neminėjo. Tad LNDM ėmėsi misijos aktualizuoti sostinės gimtadienį organizuodamas parodas, skirtas Vilniui. Pasirinkta forma – vieno eksponato paroda. Parodai parenkamas itin svarbus Vilniaus miestui eksponatas. Žmonėms suteikiama galimybė atsiminti eksponatą, kuris nepaskęstų eksponatų gausoje, jei būtų organizuojama didelė paroda ir eksponuojama daug miesto istorijai svarbių artefaktų. Vieno eksponato įprasminimu kuriamas istorinis kontekstualumas: organizuojami renginiai, kurie apibrėžia eksponato svarbą, istorines bei kultūrinės jo atsiradimo aplinkybes ir funkcionavimą istorinėje aplinkoje, nubrėžia jungtis su šiandiena, akcentuoja artefakto aktualumą. Tokie renginiai – tai kultūrologų diskusijos, viešos istorikų paskaitos ir edukacinis užsiėmimas, tiesiogiai rodytas per „Facebook“ mokykloms, poezijos apie Vilnių skaitymai ir renginiai skirti leidiniui.

Kita svarbi idėja buvo sukurti Vilniaus dienos minėjimo ritualą. Šiuo požiūriu labai svarbus miesto ir valstybės politikų dalyvavimas

suteikiant jiems ne pasyvaus stebėtojo, o aktyvaus dalyvio vaidmenį. Tai parodos atidarymą pakelia į nacionalinį lygmenį. Palengva klostosi tradicija, kad atidaryti Vilniaus dienos renginį kviečiamas Vilniaus meras ir Lietuvos Respublikos kultūros ministras. Vilniaus paveikslų galerijos Auksinėje salėje meras (merė) ir ministras (ministrė) susirinkusiesiems perskaito 1323 m. sausio 25 d. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laišką ir pakviečia apžiūrėti eksponatą – taip prasideda sostinės dienos minėjimo renginiai muziejuje. Miesto ir valstybės politikų dalyvavimas renginyje labai svarbus, nes taip renginiui, tiksliau, minimai dienai, suteikiamas aukščiausias lygmuo: renginyje dalyvaujantys miesto ir valstybės valdžios atstovai skleidžia žinią, kad renginys svarbus ir reikalingas, jis yra ne institucinio, šiuo atveju muziejaus ir jo lankytojų, o viso miesto ir visos valstybės masto renginys.

Be politinio atstovavimo, labai svarbūs dar keli lygmenys. Svarbu į renginius įtraukti į parodą atėjusius lankytojus. Gedimino laiškų skaitymai (vėliau imti vadinti Vilniaus skaitymais) – tai renginys, kuriame poeziją pagal parinktą tam tikrą tematiką skaito pakviesti aktoriai, mokyklų ir gimnazijų mokiniai bei visi norintieji. Poezijos tematiką lemia eksponato turinys: kai buvo eksponuojamas Lietuvos didžiojo kunigaikščio laiškas, buvo skaitoma poezija apie Vilniaus įkūrimą ir valdovą Gediminą. Tai poetų Justino Marcinkevičiaus eilėraštis „Nostra Vilna“, Juditos Vaičiūnaitės eilėraščių ciklas „Pilis“, Kazio Bradūno eilėraščių ciklas „Pokalbiai su karalium“. 2019 m. parodos, skirtos pirmajam Vilniaus atvaizdai, atidarymo metu buvo skaitoma XVII–XVIII a. lotyniškoji poezija, parašyta Vilniuje: Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, Petro Roizijaus, Jurgio Kalo, Petro Rajecko ir kitų autorių – šie kūriniai simbolizavo su krikštu į Lietuvą atėjusią europietišką kultūrą. Trečiai parodai, skirtai Vilniaus vardo užrašymui lietuvių kalba, buvo parinkta XIX a. Vilnių apdainuojanti poezija, pavyzdžiui, Simono Stanevičiaus „Šlovė žemaičių“ ir XX a. modernių poetų eilės: J. Vaičiūnaitės, Alfonso Nykos-Niliūno, Marcelijaus Martinaičio ir Aido Marčėno. Nors lietuviai viešuose renginiuose paprastai nesiveržia į sceną, atėjusieji į Vilniaus dienos minėjimus, kad ir negausiai, noriai skaitė poeziją. Poezijos skaitymai svarbūs dėl to, kad griaua nematomą sieną tarp esančiųjų scenoje ir tų, kurie lieka pasyvūs stebėtojai. Parodų organizatorių sumanymas ir buvo įtraukti

lankytojus į parodos atidarymo renginius. Šios idėjos semantika aiški: sausio 25-oji yra miesto šventė, o miestą sudaro laisvi miesto gyventojai, juk ne veltui viduramžiais buvo sakoma, kad „miesto oras išlaisvina“, tad miesto šventėje negali būti perskyros tarp tų, kurie scenoje, ir tų, kurie tik pasyviai stebi, kas joje vyksta. Kad šventė taptų visaverte miesto švente, reikia, kad ją švęstų visi, kad visi jaustųsi vienodai reikalingi ir taptų neatsiejama šventės dalimi.

Kitas svarbus sudėtinis minėjimo elementas yra vieša kultūrologų diskusija ir viešos paskaitos. Parodų organizatoriai, eksponuodami Vilniaus miestui svarbų eksponatą, tarsi užduoda klausimą mokslininkams – kuo svarbus vienas ar kitas reiškinys Lietuvos kultūriniam kontekstui arba tų laikų visuomenei ir kas mus su juo jungia, kodėl jis aktualus šiandien. Per parodų atidarymus buvo suorganizuotos dvi viešos kultūrologų diskusijos. Pirmoji – „Ką mums kalba karalius Gediminas“ – įvyko 2018 m., ją moderavo doc. dr. Darius Kuolys. Diskusijoje kultūrologai ir istorikai prof. dr. Eugenija Ulčinaitė, prof. habil. dr. Viktorija Daujotytė-Pakerienė, dr. Stephenas Christopheris Rowellis, prof. dr. Alvydas Nikžentaitis, doc. dr. Aurimas Švedas, dr. Mindaugas Nefas mėgino atsakyti į klausimą, užkoduotą jau pačiame diskusijos pavadinime: kaip didysis kunigaikštis Gediminas mėgino rasti sąlyčio taškus su krikščioniška Europa, koks buvo Lietuvos kelias į Europą ir kaip Lietuva tapo Vakarų civilizacijos dalimi. Antroji – 2020 m. kultūrologo doc. dr. A. Švedo moderuota diskusija „Kalba, kultūra ir tapatybė: Mikalojaus Daukšos svarba LDK tapatybei“. Joje kultūrologės prof. dr. E. Ulčinaitė, prof. habil. dr. V. Daujotytė-Pakerienė, prof. habil. dr. Ingė Lukšaitė nagrinėjo kalbos svarbą sociokultūrinės bendruomenės tapatybei viduramžiais ir ankstyvaisiais moderniais laikais, aiškindamosi, kaip lietuvių kalba funkcionavo greta lotynų, lenkų ir rusėnų kalbų. Visų trijų parodų metu buvo organizuojamos labai prasingos viešos paskaitos, jos susietos su parodos tematika: 2018 m. prof. dr. Rimvydo Petrausko paskaita „Gediminas, Gediminaičiai ir senoji Lietuvos diduomenė“, Lietuvos istorijos instituto vyresniojo mokslinio bendradarbio dr. Dariaus Barono paskaita „Gediminas: Vakarų intelektas, Rytų išmintis ir lietuviškas gudrumas“, 2019 m. prof. dr. R. Petrausko paskaita „Didikai mieste: LDK diduomenės namai

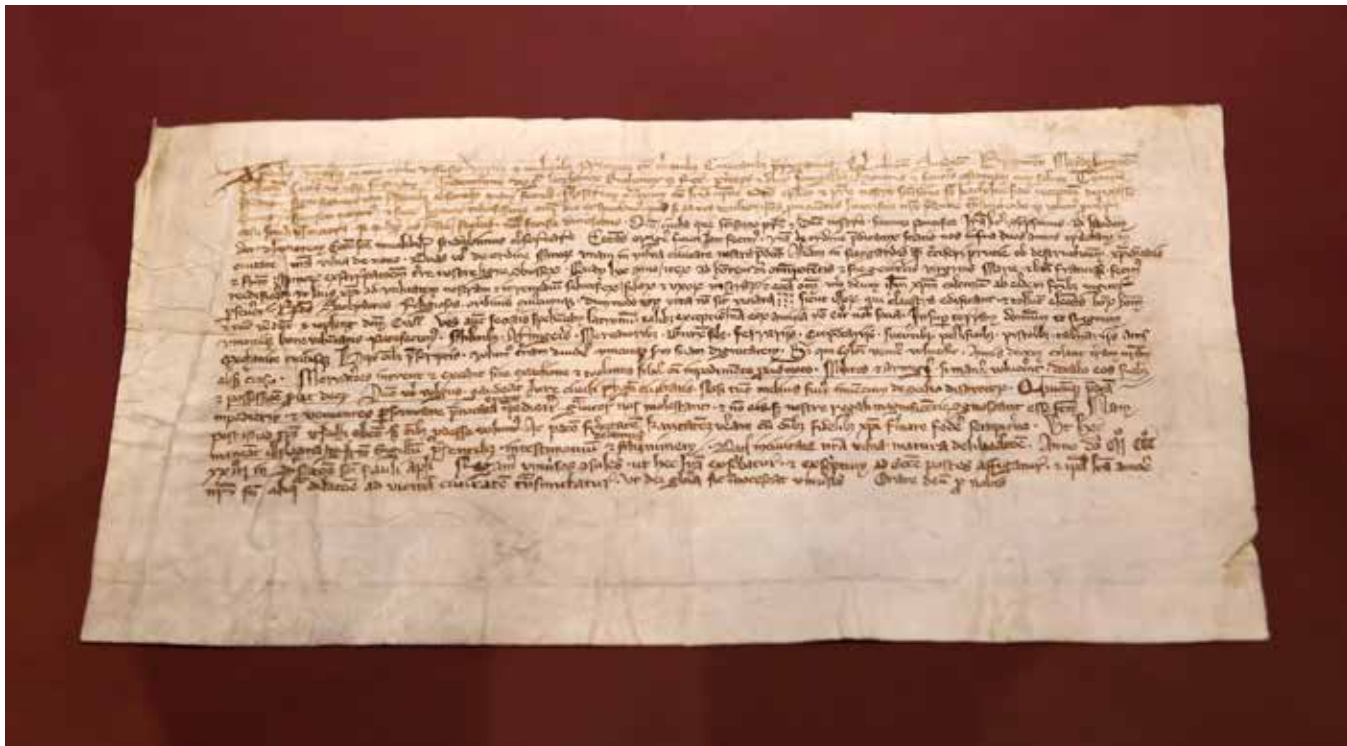
ir valdos Vilniuje XV–XVI a. pradžioje“, dr. D. Barono paskaita „Lietuvos krikštas ir religinis gyvenimas Vilniuje XV a.“, Vilniaus universiteto dėstytojo dr. Tomo Čelkio paskaita „Nupiešta istorija, arba kartografavimo „menas“ Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, 2020 m. kultūrologo doc. dr. D. Kuolio paskaita „Mikalojaus Daukšos programa Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje“.

Paskaitų ir kultūrologų diskusijų tikslas – skatinti domėjimąsi istorija. Kultūrologinių diskusijų dalyviai ir paskaitų prelegentai stengiasi atsakyti į esminius, fundamentalius klausimus, kurie keliami tada, kai visuomenei pristatomas tam tikras istorinis fenomenas: Lietuvos valdovo laiškas arba žemėlapis, nekaltantys patys už save, tačiau keliantys su istorija susijusių klausimų. Mokslininkai į juos atsako, vyksta istorijos pažinimo procesas ir tam tikrų istorinių įvykių aktualizavimas istorinėje atmintyje.

Kiekviena organizuota paroda tapo tam tikru mėginimu ar bandymu lauku kuriant tinkamą scenarijų, kuris padėtų formuoti Vilniaus dienos minėjimo tradiciją, siekiant galutinai ją įtvirtinti iki jubiliejinių 2023 metų. Pavyzdžiui, lūkesčius pateisino viešos kultūrologų diskusijos ir istorikų bei kultūrologų paskaitos – į abu renginius susirinkdavo nemažai žmonių, besidominčių Lietuvos istorija. Tačiau vieša pamoka sėkmės nesulaukė, nes mokyklos vangiai jungėsi per „Facebook“, todėl vėliau šios idėjos buvo atsisakyta.

Pirmoji paroda buvo organizuojama iš vidinių muziejaus resursų, kitas iš dalies finansavo Lietuvos kultūros taryba. Su jos parama parodos organizatoriai turėjo daug daugiau galimybių įgyvendinti savo idėjas.

Kaip minėta, buvo pasirinktas vieno ekspozicijos parodos principas, o kiekvienas ekspozicijos turėjo atskleisti tam tikrą svarbų miestui fenomeną. 2018–2020 m. suorganizuotos trys parodos, o joms atrinkti ekspoziciniai liudijo miesto istorijai svarbius įvykius: pirmasis Vilniaus paminėjimas istorijos šaltinyje, pirmasis Vilniaus atvaizdas, pirmasis Vilniaus vardo užrašymas lietuvių kalba. Žinoma, žodis *pirmasis* šiuo požiūriu yra reliatyvus, nes visada gali atsirasti „pirmesnis už pirmąjį“ žinomą šaltinį ar artefaktą. Tarkime, tokią galimybę suponuoja Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškas: yra žinomas 1322 m. vasarą rašytas valdovo laiškas popiežiui Jonui XXII, žinomas šio laiško ištraukos nuorašas, bet pats laiškas nerastas.

1323 m. sausio 2 d.
Lietuvos didžiojo
kunigaikščio Gedimino
laiškas. Vilniaus paveikslų
galerija, 2018 01 25
Fot. Gediminas Savickis

Tačiau jei kada nors šis laiškas ar visas jo nuorašas (tokia galimybė neatmestina) būtų rastas ir paaiškėtų, kad laiškas rašytas Vilniuje, toks radinys sostinės amžių paankstintų vienais metais, o minėtina diena būtų kažkurį vasaros mėnesį. Tačiau tol, kol ankstyvesnis dokumentas nerastas, vadovaujamasi informacija, kurią pateikia turimas ankstyviausias šaltinis. Toliau glaudai aptarsiu kiekvieną parodą.

PARODA „LIETUVOS VALDOVO ŽODIS PASAULIUI: ATVERIAME MŪSŲ ŽEMĘ IR VALDAS KIEKVIENAM GEROS VALIOS ŽMOGUI“

Parodų ciklas „Vilniaus miesto svarbiausieji istorijos ženklai“ buvo pradėtas paroda, skirta dokumentui, kuriame Vilnius paminėtas pirmą kartą, – tai 1323 m. sausio 25 d. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškas Europos miestams, kviečiantis į Lietuvą atvykti įvairius amatininkus. Lietuvos valdovo dvare rašyto laiško originalas neišliko, tačiau to paties laikotarpio laiško nuorašas saugomas Latvijos valstybiniame istorijos archyve. Muziejus kartu

su Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba ir Latvijos valstybinių istorijos archyvu 2018 m. organizavo pirmąją ciklo parodą „Lietuvos valdovo žodis pasauliui: atveriamo mūsų žemę ir valdas kiekvienam geros valios žmogui“. Kultūros istoriko doc. dr. D. Kuolio pasiūlytame parodos pavadinime užkoduota svarbi semantinė prasmė – šiame valdovo kreipinyje išreikštas Lietuvos noras tapti Europos dalimi, tai tarsi programa, kurios Lietuva nuosekliai laikysis iki pat šiandienos. Ši tema ir buvo nagrinėjama kultūrologų diskusijoje „Ką mums kalba karalius Gediminas“, organizuotoje parodos atidarymo išvakarėse ir tiesiogiai transliuotoje per LRT kultūros kanalą. Diskusiją moderavo kultūrologas doc. dr. D. Kuolys, joje dalyvavo prof. habil. dr. E. Ulčinaitė, prof. habil. dr. V. Daujotytė-Pakerienė, dr. S. C. Rowellis, prof. dr. A. Nikžentaitis, dr. A. Švedas ir dr. M. Nefas. Diskusija sulaukė didelio susidomėjimo – Vilniaus paveikslų galerijos Auksinėje salėje jos paklaustyti susirinko daug žmonių.

Iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, kad parodoje eksponuojamas nedidelio formato (29 × 15 cm) ant pergamento rašytas laiško nuorašas nesukels didelio susidomėjimo, tačiau

eksponatas lankytojų akį patraukė. Per du nepilnus mėnesius, sausio 25–kovo 20 d., parodą aplankė beveik 4 500 lankytojų. Daugumos klausimas buvo toks: kur yra žodis *Vilnius*, kaip jis skamba lotynų kalba? Prisipažinsiu, laiško nuorašas, surašytas mažuoju gotikiniu kursyvu, nespacialistui yra beveik neperskaitomas. Buvo parengta laiško faksimilė, kurioje paryškintos tos teksto vietos, kur užrašytas žodis *Wilna*. Sostinės vardas laiške užrašytas tris kartus. Iš abiejų vitrinos pusių buvo pastatyti stendai su laiško tekstu lietuvių ir anglų kalbomis, tad lankytojai turėjo galimybę jį įdėmiai perskaityti. Toks kompleksiškas eksponavimas (vaizdas–žodis–tekstas) suteikė galimybę įsiminti vieną svarbiausių miesto dokumentų, o ekskursijų vadovų pasakojimas – sužinoti istorinį kontekstą. Kitas dažnas klausimas buvo toks: kodėl vienalaikis laiško nuorašas saugomas Latvijoje ir kaip jis ten atsidūrė? Taip keliamas klausimas verčia paaiškinti viduramžių ir ankstyvųjų modernųjų laikų komunikacijos būdus. Laiškas iš valdovo dvaro būdavo gabenamas į nurodytą vietą, šiuo atveju Rygą, o ten miesto magistras raštininkas laišką perrašydavo. Paprastai buvo padaromi keli laiško nuorašai ir vienas padedamas į miesto archyvą, o kitas paskelbiamas miesto aikštėje ir prikalamas prie katedros durų ar stulpo turgavietėje. Taip vienas iš nuorašų beveik septynis amžius išgulėjo Rygos miesto archyve. Laiško originalą rygiečiai siuntė į kitus miestus, tačiau kelyje laiškas buvo sunaikintas¹. Istorinės atminties formavimui labai svarbūs klausimai, kuriuos užduoda lankytojai: klausiantysis, gavęs atsakymus, pradeda domėtis tam tikru istorijos įvykiu ar fenomenu ir po truputį ima plėsti žinias – taip plėtojasi istorinė žinija, turtinama istorinė atmintis, o kartu ir istorinė savimonė.

Gali kilti klausimas, kokį ryšį istorinis šaltinis gali turėti su dailės muziejumi. Klausimas logiškas. Tad vertėtų prisiminti, kad viena iš kultūros įstaigos misijų yra įprasinti tam tikrus istorinės savimonės tapatybės fenomenus, pasitelkiant intelektualus ir kviečiant aktyviai dalyvauti visuomenę. Šiuo atveju Vilniaus dienos minėjimas peržengia siaurus šaltinio eksponavimo rėmus. Be jau minėtos kultūrologų diskusijos, būtų galima paminėti organizuotus pirmuosius Gedimino laiškų skaitymus (vėliau pavadintus Vilniaus skaitymais). Kviestiniai aktoriai, vidurinių mokyklų mokiniai skaitė poetų K. Bradūno,

J. Vaičiūnaitės ir J. Marcinkevičiaus eiles apie Vilnių ir valdovą Gediminą. Poezijos estetika veikia žmogaus jausmus, ji gali nusakyti istorinės tapatybės esmės gylį suprantamesne už akademinę kalbą. Be to, greta vitrinos, kurioje buvo eksponuojamas laiškas ant stendų, buvo pristatomi ir skulptorių Petro Rimšos (1881–1961) bei Vytauto Kašubos (1915–1997) sukurti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino medaliai. P. Rimša pavaizdavo valdovą remdamasis romantizuotu, XIX a. susiformavusiu didžiojo kunigaikščio įvaizdžiu, kurio pirmavaizdis glūdi 1578 m. Aleksandro Gvaninio veikalo „*Sarmatiae Europaeae descriptio*“ iliustracijoje. Tame pačiame veikalė šis iliustracija panaudota ir vaizduojant Lenkijos karalių Kazimierą Didįjį (valdė 1333–1370). Toks valdovas, kokį pavaizdavo skulptorius P. Rimša, daugeliui lietuvių yra tapęs archetipiniu įsivaizdavimu. Visai kitaip didįjį kunigaikštį pavaizdavo V. Kašuba – tai apibendrintų bruožų, greičiau nusakančių skulptoriaus braižą ir stilistiką nei patį valdovą, portretas. Tad parodos lankytojai galėjo išvysti tradicinį ir novatorišką valdovo vaizdavimo būdus. Greta ant sienų buvo pakabintos dailininko Juozo Kamarausko akvarelės, vaizduojančios Vilnių, tapytos 1923 m. ir skirtos Vilniaus 600 metų jubiliejui. Taip buvo pabrėžta kukli Vilniaus dienos minėjimo tąsa, kol kas dar neturinti susiformavusios tradicijos.

Buvo suorganizuotos dvi viešos paskaitos, kuriomis siekta pateikti XIV a. Lietuvos istorijos kontekstus, supažindinti visuomenę su naujausia istoriografija. Paskaitas vedė prof. habil. dr. Edvardo Gudavičiaus (1929–2020) mokiniai: tuometinis Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dekanas profesorius R. Petrauskas skaitė paskaitą „Gediminas, Gediminaičiai ir senoji Lietuvos diduomenė“, kurioje atskleidė Gediminaičių dinastijos įsigalėjimo aplinkybes ir jos santykį su XIV a. Lietuvos diduomene; Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslinis bendradarbis dr. D. Baronas skaitė paskaitą „Gediminas: Vakarų intelektas, Rytų išmintis ir lietuviškas gudrumas“, kurioje buvo atskleistas Lietuvos didžiojo kunigaikščio diplomatinis gabumų fenomenas, gebėjimas sukurti Lietuvos didvalstybę nepalankiomis politinėmis aplinkybėmis.

Parodos kataloge publikuota Gedimino laiško faksimilė ir laiško vertimas. Vieno eksponato katalogas – skamba keistokai, tad, matyt, jį reikėtų įvardyti parodos leidiniu.

¹
Chartularium lithuaniae res gestas agni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laišakai, tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003, p. 18.

Tai tiksliau atskleistų leidinio struktūrą, nes jame publikuojamas ne tik valdovo laiškas ir jo vertimas į lietuvių kalbą. Leidinį sudaro trys dalys. Be jau minėtos pirmos, kurioje yra laiškas ir vertimas, publikuotos istorikų medievistų prof. habil. dr. Edvardo Gudavičiaus, prof. dr. A. Nikžentaičio, prof. dr. R. Petrausko, dr. S. C. Rowellio, dr. D. Barono, dr. Arūno Dubonio ir prof. dr. Mečislavo Jučo citatos apie Lietuvos valdovą Gediminą. Šios iš įvairių straipsnių ir studijų surankiotos citatos skaitytojui koncentruotai nusako Lietuvos didžiojo kunigaikščio esminius veiklos bruožus ir siekius, epochos charakteristiką ir suteikia galimybę suvokti valdovo įžvalgumą bei suprasti, kodėl būtent Gediminas sudarė prielaidas susikurti Lietuvos didvalstybei. O kadangi poezija geriausiai leidžia emociškai suvokti ar pajusti daug stiprių išgyvenimų, dvasinių ir moralinių dilemų, kurios kamuoja visas didžias istorines asmenybes, trečiąją leidinio dalį sudaro poetų J. Marcinkevičiaus, J. Vaičiūnaitės ir K. Bradūno eilės apie Vilnių ir valdovą Gediminą. Šios kūrėjų eilės skambėjo Gedimino laiškų skaitymuose. Svarbu pabrėžti, kad leidinyje buvo sudėta ir valdovo Gedimino ikonografija.

PARODA „NOSTRA VILNA: PIRMASIS VILNIAUS ATVAIZDAS“

Antroji ciklo paroda „Nostra Vilna: pirmasis Vilniaus atvaizdas“ buvo skirta pirmajam Vilniaus atvaizdai. Ji organizuota kartu su Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba ir Slovėnijos valstybės archyvu. Paroda tradiciškai atidaryta 2019 m. sausio 25 d. ir truko iki balandžio 1-osios. Parodos eksponatas nusipelnė išskirtinio dėmesio. Tai XIV a. II pusės veikiausiai Europos žemėlapių fragmentas, kuriame pavaizduotas Vilnius. 2000 m. šį menotyryninko, Slovėnijos mokslų ir menų akademijos nario, Liublianos universiteto prof. dr. Janezo Höflerio atrastą žemėlapių fragmentą ir atliktą skrupulingą tyrimą, kuriuo nustatyta, kad vienas iš miestų žemėlapyje – Lietuvos sostinė Vilnius, galima vadinti tikra Lietuvos tūkstantmečio dovana. Žinoma, tai, kad prabėgus beveik dešimčiai metų po Lietuvos tūkstantmečio minėjimo, 2019-aisiais, šis neįkainojamas eksponatas buvo atvežtas į Lietuvą ir eksponuotas sostinės gimtadienio proga, galima laikyti laimingu

sutapimu, tačiau tai tik padidino šventinį džiugesį. Pati žemėlapių atradimo istorija verta dėmesio, ypač turint omenyje palyginti santykinai mažai išlikusių Lietuvos viduramžių istorijos šaltinių. Šis fragmentas buvo atrastas XIX a. pabaigoje ir kaip Čekijos kelių žemėlapių fragmentas atiduotas saugoti į tuometinį Liublianos archyvą. Turėjo prabėgti daugiau kaip šimtas metų, kol šis unikalus kartografijos šaltinis patraukė slovėnų mokslininko akį. Profesorius J. Höflerio nuomone, tai turėjo būti Europos žemėlapis, o ne XIV a. itin paplitęs pasaulio žemėlapis (vad. *Mappa mundi*), nes tada jis turėtų būti milžiniško dydžio – beveik 30 metrų skersmens. Esminė detalė šio šaltinio istorijoje ta, kad jis buvo panaudotas knygos nugarėlei. Žemėlapis nubraižytas ir nupieštas ant gerai išdirbtos veršiuko odos – pergamento – nagingo knygrišio mums nežinomu laiku ir panaudotas labai praktiškai – knygos nugarėlei sutvirtinti. Likimo dovana, kad knygrišys, įjaudamas siaurą pergamento juostelę (36,5 × 10,5 cm), pasirinko būtent tą vietą, kurioje pavaizduotas Vilnius. Taip ateities kartoms buvo išsaugotas ankstyviausias iki dabar žinomas Vilniaus atvaizdas. Beje, iš viso žemėlapių ši vertinga juostelė ir belikus. Gal tik istorinės kartografijos specialistams svarbi buvo žinia, kad šis atrastas žemėlapių fragmentas paankstino Vilniaus pavaizdavimą žemėlapiuose beveik keliais šimtmečiais. Iki profesorius J. Höflerio atradimo buvo laikomasi nuomonės, kad ankstyviausi Lietuvos sostinės ikonografiniai atvaizdai yra XVI a. pradžioje perbraižyti Nikolajaus Kuziečio XV a. sukurti Sarmatų Europos žemėlapiai, to paties amžiaus Sebastiano Münsterio „Kosmografijoje“ bei Georgo Brauno ir Franso Hohenbergo „Pasaulio miestų albume“ pateikti vaizdai. Viduramžių žemėlapiuose nereikėtų ieškoti geografinio tikslumo, nes šie žemėlapiai vaizdavo krikščioniško pasaulio sampratą – pasaulio centre buvo Jeruzalė, o pasaulį sudarė krikščionių gyvenama oikumena, kurią supo priešiškas arba nepažinus bedievių, barbarų ir keistų mistinių būtybių pasaulis. Tai, kad XIV a. II pusės žemėlapyje pavaizduotas Vilnius, liudija, jog Europa pripažino jauną krikščionišką valstybę kaip neatsiejamą krikščioniško viseto dalį. Manoma, kad žemėlapis galėjo būti sudarytas tuoj po Lietuvos krikšto (1387). Tad pirmasis Vilniaus atvaizdas tapo nemenka mokslinė sensacija ir Lietuvai itin vertingas ikonografinis

bei kartografinis šaltinis. Tikslios žemėlapių sudarymo aplinkybės nežinomos, todėl mokslininkai turi puikią galimybę tyrinėti ne tik šį žemėlapią, bet ir jo atsiradimo aplinkybes.

Šis Vilniaus dienos minėjimas išsiskyrė iš kitų, nes vyko ne tik Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus padalinyje Vilniaus paveikslų galerijoje, bet ir dar viename muziejaus padalinyje – Radvilų rūmų dailės muziejuje. 2019 m. kovo 19–liepos 16 d. Radvilų rūmų dailės muziejuje buvo eksponuojama paroda „Vilniaus priemiesčių topografija. XVIII a. pab.–XIX a. pr. Vilniaus gimnazijos mokinių braižyti žemėlapiai“. Ji buvo parodos „Nostra Vilna: pirmasis Vilniaus atvaizdas“ tęsia. Paroda suorganizuota kartu su Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba ir Lietuvos valstybės istorijos archyvu. Eksponuoti 34 XVII a. pab.–XIX a. pr. Vilniaus gimnazijos mokinių nubraižyti Vilniaus priemiesčių planai. Tai labai originalūs kartografijos šaltiniai, mažai tyrinėti, juos studijavo ir aprašė menotyrininkė Birutė Rūta Vitkauskienė². Vilniaus gimnazijos mokiniai buvo rengiami tapti žemės matininkais, todėl turėjo išmokti matuoti žemės plotus ir tiksliai nubraižyti valdas. Eksponuotame brėžinių rinkinyje yra nubraižyti Žvėryno, Vingio parko, Mažųjų ir Didžiųjų Lukiškių (tai teritorija nuo dabartinės Tiltų gatvės iki Žaliojo tilto ir nuo Žaliojo tilto iki Liubarto tilto), Belmonto, Žvejų, Šnipiškių, Rasų ir Pohuliankos (dabartinis Jono Basanavičiaus gatvės rajonas) priemiesčiai. Parodoje greta gimnazistų brėžinių buvo eksponuojami to paties laikotarpio dailininkų Karolio Raczyński (1799–1860), Józefo Marszewskio (1827–1883), Léono Jeano-Baptiste'o Sabatiero (?–1887), Jono Kazimiero Vilčinskio (1806–1885), Michała Elwiro Andriollio (1836–1893), Jerzy'io Hoppeno (1891–1969), Eugène'o Cicério (1813–1890), Józefo Oziębłowskio (1805–1878), Ivano Chruckio (1810–1885) sukurti Vilniaus priemiesčių vaizdai, o greta kiekvieno teminio lauko, kurį sudarė tam tikro Vilniaus priemiesčio brėžiniai ir dailininkų sukurti vaizdai, buvo eksponuojami šiuolaikiniai tų pačių vietovių Vilniaus planai, kuriuos parūpino distancinių tyrimų ir geoinformatikos centras „GIS-centras“. Tai suteikė galimybę pamatyti, kaip per kelis šimtus metų pakito Vilniaus priemiesčiai. Šiandien daugelis jų jau yra tapę tankiai gyvenamais mikrorajonais.

Išskirtinio dėmesio sulaukė parodos katalogas. Jame buvo publikuojamas iš slovėnų

į lietuvių kalbą išverstas prof. dr. J. Höflerio straipsnis „Dar kartą apie vadinamąjį čekišką kelių aprašymą Slovėnijos Respublikos archyvo rinkinyje“. Nors šis straipsnis Slovėnijoje buvo publikuotas dar 2000 m., aktualumo neprarado ir prabėgus beveik dvidešimčiai metų. Jis svarbus besiformuojančiam Lietuvos istorinės kartografijos mokslui, kuris per nepriklausomybės trisdešimtmetį tapo gerokai profesionalnesnis. Verta paminėti, kad išlikęs žemėlapių fragmentas įdomus ir Europos istorinės kartografijos specialistams, nes, pavyzdžiui, prof. dr. J. Höflerio ir prof. dr. Natalijos Golub nuomonės dėl šio žemėlapių skiriasi. Apie tai, kad išspausdintas straipsnis labai aktualus istorija besidominčiai visuomenei, liudija ir faktas, kad leidinio tiražas buvo išparduotas dar nesibaigus parodai. Kadangi pirmasis Vilniaus pavaizdavimas Europos žemėlapyje patvirtino, kad Lietuva tapo krikščioniškos Europos dalimi, leidinyje buvo spausdinama ir lotyniškoji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės poezija: M. K. Sarbievijaus, P. Roizijaus, J. Kalo, P. Rajecko ir kitų. Surinkti ir sudėti visi žinomi Vilniaus vaizdai nuo XVI a. vidurio iki XVIII a. pabaigos.

Neatsiejamu parodų palydovu tapo jau minėtos viešos paskaitos. Šį kartą jos buvo skirtos didikų valdoms Vilniuje. Paskaitas skaitė prof. dr. R. Petrauskas. Pirmosios tema buvo itin aktuali. Anot prof. Irenos Vaišvilaitės, žemėlapių fragmente Vilnius jau vaizduojamas mūrinis. Mūro statyba viduramžiais buvo prabangos dalykas, tokias galimybes turėjo tik patys turtingiausi sluoksniai – valdovas ir jo artimiausios aplinkos didikai. Tad vaizduojami Vilniaus mūrai, be abejonės, yra Vilniaus pilys, kurios buvo valdovo rezidencija. O apie tai, kaip Lietuvos diduomenė žiūrėjo į gyvenimą mieste, kuriame buvo jų rezidencijos, susirinkusiems klausytojams papasakojo prof. dr. R. Petrauskas. Krikščioniškos oikumenos problemą antroje paskaitoje „Lietuvos krikštas ir religinis gyvenimas Vilniuje XV a.“ aptarė istorikas dr. D. Baronas. Nors Vilnius visada buvo kelių religijų ir konfesijų miestas, visų jų atstovai sugebėjo pakankamai taikiai sugyventi. Trečioji paskaita buvo skirta veržliai besivystančios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinei kartografijai. Vilniaus universiteto dėstytojas dr. T. Čelkis Radvilų rūmų dailės muziejuje skaitė paskaitą „Nupiešta istorija arba kartografavimo „menas“.

2

Vilniaus miesto planai, sud. B. R. Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.

Eksponuojamų žemėlapių fone tai buvo išskirtinė paskaita, nes jos metu rodyti iki šiol mažai žinomi ir veikiausiai nepublikuoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės valdų žemėlapiai.

PARODA „PIRMĄ KARTĄ LIETUVIŠKAI: VILNIAUS VARDAS MIKALOJAUS DAUKŠOS „KATEKIZME“

Organizuodami trečiąjį Vilniaus dienos minėjimą 2020 m. sausio 25 d., parodos organizatoriai iškėlė klausimą: kada Vilniaus vardas buvo pirmą kartą užrašytas lietuviškai? Jei Vilnius pirmą kartą būtų užrašytas lietuvių kalba, būtų galima daryti prielaidą, kad sostinės vardas paminėtas pakankamai vėlai, kai kūrėsi moderni lietuvių tauta – XIX a., nes iki to laiko Lietuvos valdovų raštinėje laišakai ir aktai buvo rašomi lotynų ir rusėnų kalbomis. Išties didelis netikėtumas buvo atradimas, kad pirmą kartą lietuviškai Vilnius buvo užrašytas XVI a. pabaigoje, o užrašė jį daugeliui nuo mokyklos suolo žinomas lietuviybės puoselėtojas Mikalojus Daukša savo iš lenkų į lietuvių kalbą išverstos ir Vilniuje 1595 m. išspausdinto „Katekizmo“ tituliniam lape, vietininko linksnium – *Wilniuie*. Kuriant parodų ciklą

buvo manoma, kad šešioms parodoms reikėtų Vilniaus miesto istorijai svarbius eksponatus atsivežti iš kitų valstybių. Pirmųjų dviejų parodų atveju taip ir buvo: Gedimino laiškas buvo atvežtas iš Latvijos, o žemėlapių fragmentas – iš Slovėnijos. Tačiau, apsvarsčius visas galimybes, buvo atsakyta minties, kad eksponatai turėtų būti tik iš kitų valstybių. Juk taip pat itin svarbu aktualizuoti vertybes, saugomas Lietuvos kultūros ir mokslo įstaigose. Šiuo požiūriu trečiosios parodos eksponatas viršijo lūkesčius: kartais esminiai faktai apie tam tikrą fenomeną gali nugrimzti į nežinią arba, būdami svarbūs, tapti tam tikros kultūros ar mokslo įstaigos darbuotojų kasdienybe. Pasirodo, Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas vienintelis pasaulyje išlikęs (ar kol kas žinomas) M. Daukšos „Katekizmo“ egzempliorius! Tai tikras unikumas, itin svarbus ir neįkainojamas kūrinys mūsų visuomenei – pirmoji knyga, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išspausdinta lietuvių kalba. Žinoma, faktas, kad sostinės vardas būtent šios knygos tituliniam puslapyje pirmą kartą išspausdintas lietuviškai, tapo tam tikra svarbia renginio aktualija, padiktavusia ir parodos pavadinimą: „Pirmą kartą lietuviškai: Vilniaus vardas Mikalojaus Daukšos „Katekizme“. Mikalojaus Daukšos

asmenybė ir jo veikla itin svarbi moderniai lietuvių tautai. M. Daukšai lietuvių kalba buvo neatsiejama tautinės tapatybės dalis, o prakalba, parašyta kitai jo verstai knygai („Postilei“ (1599)), dar ir šiandien nepraranda aktualumo. „Postilės“ prakalboje autorius ragina Lietuvos diduomenę kalbėti lietuviškai. Prakalba parašyta lenkų kalba ir liudija tai, kad bajorija XVI a. pabaigoje kalbėjo lenkiškai. Dėl šios priežasties M. Daukša prakalbą rašo bajorijai suprantama kalba – lenkiškai, tačiau apeliuoja į tautinę bajorijos savimonę teigdamas, kad kalba yra svarbus valstybinės ir tautinės tapatybės dėmuo. Be to, 2020 m. M. Daukšos „Katekizmui“ suėjo 425 metai, o Vilniaus universiteto bibliotekai – 450 metų. Tad paroda buvo organizuojama kartu su Vilniaus universiteto biblioteka. Tai apibrėžė ir labai svarbų semantinį Vilniaus dienos minėjimo lauką: kalba, raštas ir mokslas. Tai, kad knyga yra neįkainojama vertybė, nulėmė ir jos eksponavimo laiką. Paroda truko tik savaitę – 2020 m. sausio 24–30 dienomis.

Organizuojant šią Vilniaus dienos parodą, pirmą kartą pasikviestas parodos architektas Darius Baliukevičius, kūręs ne vieno muziejaus ekspozicijų dizainą ir koncepciją. Jis sukūrė originalią „Katekizmo“ eksponavimo estetinę ir idėjinę koncepciją. Kadangi knyga yra gana mažo formato, o vitrina, kurioje ji turėjo būti eksponuojama, masyvi, buvo sukurtas originalus vitrinos apipavidalinimo dizainas: kiekvienoje iš keturių stiklinės vitrinos plokštumų buvo pateikta idėja, kurią simbolizuoja knyga. Fasadinė plokštuma, iš kurios buvo žiūrima į eksponuojamą „Katekizmą“, buvo pavadinta „Vieninteliu egzemplioriumi pasaulyje“, joje pateikta trumpa informacija, kad tai vienintelis išlikęs žinomas egzempliorius pasaulyje. Ant stiklo buvo priklijuotas peršviečiamas išdidintas knygos titulinio puslapio vaizdas. Kairėje šoninėje plokštumoje, pavadintoje „Pirmą kartą lietuviškai“, buvo pateikta informacija, kad nuo pirmojo Vilniaus paminėjimo 1323 m. iki M. Daukšos „Katekizmo“ pasirodymo prabėgo daugiau nei du šimtai metų. Nugarinėje vitrinos sienelėje buvo cituojamos M. Daukšos mintys iš „Postilės“ apie kalbos svarbą tautai – tai, kad M. Daukšai kalba nebuvo tik įrankis komunikuoti, kad jis ją laikė neatsiejama

tautinės tapatybės dalimi. Ši koncepcijos dalis buvo įvardyta „Iš lūpų į lapą“. Svarbu paminėti, kad ant šios plokštumos buvo eksponuojamas XVIII a. Europos kalbų žemėlapis, kuriame Lietuvos teritorijoje maldos „Tėve mūsų“ pirmoji eilutė buvo užrašyta lietuvių kalba. Tai reiškia, kad lietuvių kalba gyvavo XVIII a. Lietuvos viešajame gyvenime. Ketvirtoji tema „Ypatinga knyga ypatingoje vietoje“ akcentavo Vilniaus universiteto bibliotekos 450 metų jubiliejų ir tai, kad joje saugomas ypatingas ir kol kas vienintelis pasaulyje žinomas M. Daukšos „Katekizmo“ egzempliorius. „Katekizmas“ vitrinoje eksponuotas sterilioje baltoje aplinkoje – tarsi šiuolaikinio mokslininko laboratorijoje. Esminė architekto idėja buvo ta, kad ši nedidukė knyga yra kertinis mūsų tautos paminklas, kuris kalba pats už save.

Išdėstyta keturias jau išvardytas idėjas atliepė ir kultūrologų diskusija, įvykusi parodos atidarymo dieną. Joje ir buvo aptartos minėtos suformuluotos idėjos. Diskusiją vedė kultūrologas dr. A. Švedas, dalyvavo prof. habil. dr. V. Daujotytė-Pakerienė, prof. habil. dr. I. Lukšaitė, prof. dr. E. Ulčinaitė ir doc. dr. D. Kuolys. Parodos metu suorganizuota ir vieša doc. dr. D. Kuolio paskaita „Mikalajaus Daukšos programa Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje“.

Galima padaryti keletą išvadų. Akivaizdu, kad per trejus Vilniaus dienos minėjimo metus po truputį ima formotis miesto gimtadienio metmenys. Lietuvos Respublikos kultūros ministro ir Vilniaus mero dalyvavimas atskleidžia, kad Vilniaus dienos minėjimas įgauna nacionalinį lygmenį. Vilniaus dienos skaitymai tapo neatsiejama Vilniaus dienos minėjimo Vilniaus paveikslų galerijoje dalimi. Taip pat verta paminėti viešas kultūrologų diskusijas ir paskaitas, kurios pritraukia nemažai žmonių, o tai reiškia, kad visuomenei aktuali Vilniaus diena, taip pat neatslūgsta domėjimasis Lietuvos istorija – tai svarbus pilietinės visuomenės bruožas. Muziejus atlieka savo misiją, ieškodamas kelių ir kurdamas vis naujus renginio scenarijus, kurie, išmėginti laiko, galėtų tapti gyva Vilniaus dienos minėjimo tradicija.